

жаңа әліпби жасауда әлем елдерінің, түркітөктес елдердің қателіктерін ескергеннің, озық үлгілерін пайдаланғанның еш оғаттығы жоқ дегенді айтқым келеді.

Қорыта айтқанда, әлі де кейбір әріптердің таңбаларын өзгертіп, оларды жетілдіріп, тек содан кейін ғана тап-тұйнақтай емле ережелерін жазып шығуға болатынын байқап жүрміз. Бұл істе асығыстыққа, науқаншылдыққа жол берудің еш қажеті жоқ. Әріптердің артық-кемшілігі оларды қолданғанда (жазғанда, оқығанда) белгілі болатын тәрізді. Алда әлі қыруар жұмыстар жүргізілуі тиіс. Оның ішінде компьютер пернатақтасына төл дыбыстарымызды беретін таңбаларды орналастыру мәселесі де бар.

Қысқасы, бұрынғы ақутты әліпбиді жылы жауып, одан бас тарту керек. Ол өзінің сөздерді таңбалауда еш әлеуеті жоқ әліпби екенін көрсетті. Енді жаңа ұсынылған әліпбилерді жетілдіріп, ширата түсу жолында келелі пікір, салиқалы ой, сындарлы ұсыныстар айту, қалың жұртшылықтың, зиялы қауымның, әсіресе тілші ғалымдардың азаматтық, ғалымдық парызы деп білемін. Өйткені әліпби астарында елдің көкейкесті арман-мақсаты, кемел келешігі тарих таразысына түсіп тұр.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] inform.kz/kz/kasym-zhomart-tokaev-latyn-alipbiine...

[2] Жүнісбек Ә. Төл дыбыс – төл әліпби // ТАМЫРЫ ТЕРЕҢ ӘЛІПБИ: жалпытүркілік бірегейліктің мызғымас негізі» республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Алматы, 27 сәуір, 2017 ж. –317 б.

[3] Базарбаева З.М. Рухани жаңғыру: қазақ тілінің латын әліпбиіне көшуі // ТАМЫРЫ ТЕРЕҢ ӘЛІПБИ: жалпытүркілік бірегейліктің мызғымас негізі» республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Алматы, 27 сәуір, 2017 ж. –317 б.

МРНТИ16.01.45

Н.Бармешова

А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
Ономастика бөлімінің кіші ғылыми қызметкері,
Алматы, Қазақстан

ШЕТТІЛДІК ЭКЗОНИМ АТАУЛАРЫН ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ДҰРЫС ТАҢБАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Шеттілдік атауларды латын графикасында жазудың өз ерекшеліктері бар. Қазақ тілінің жаңа әліпбиінде дұрыс жазу, дұрыс таңбалау тілдік сауаттылықты қажет етеді. Өйткені оларды таңбалаудың өз заңдылығы

мен тәртібі бар. Мақалада шеттілдік елді-мекен атауларын қазақ тілінде транслитерациялауға қатысты мәселелер мен оны таңбалаудың ерекшеліктері жайлы айтылады

Тірек сөздер: ономастика, латын әліпбиі, шетелдік географиялық атаулар, экзонимдер.

Н.Бармешова

Институт языкознания им. А. Байтұрсынұлы,
младший научный сотрудник отдела Ономастики.
Алматы, Казахстан

ОСОБЕННОСТИ НАПИСАНИЯ ИНОЯЗЫЧНЫХ ЭКЗОНИМОВ НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. Существуют свои особенности написания иностранных наименований на латинской графике. Их правильное написание на новом алфавите казахского языка требует лингвистической грамотности. Это написание имеет свою закономерность и порядок. В статье рассматриваются проблемы, касающиеся транслитерации наименований иноязычных населенных пунктов на казахском языке, и особенности их написания.

Ключевые слова: ономастика, латинский алфавит, иноязычные географические названия, экзонимы.

N.Barmeshova

Institute of Linguistics named after A. Baitursynuly
Junior researcher of the Onomastics Department
Almaty, Kazakhstan

Annotation. There are special features of writing foreign names in Latin script. Their correct spelling in the new alphabet of the Kazakh language requires linguistic literacy. This spelling has its own regularity and order. The article deals with problems related to transliteration of names of foreign-language localities in the Kazakh language and peculiarities of their spelling.

Keywords: onomastics, Latin alphabet, foreign geographical names, exonyms.

Тіл – ұлт болудың бірінші белгісі десек, тілдің дамуы да ұлттың дамуымен тығыз байланысты. Тіл дегеніміз – мемлекеттің тұғырлы тірегі, халықтың рухани байлығы, болашағы. Сен содан қорек аласың. Сен сол қорекпен дүниені танысың.

Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлының өзі қазақ тілінің табиғатына

сәйкеспейтін барлық өзге тілдердің сөздері дәл қазақтың айтуына сәйкес өзгертілуі керек деген қағидатқа сүйенгені мәлім. Бұл ретте «Қазақша сөз жазушыларға» деп аталатын мақаласында Ахмет Байтұрсынұлы: «...Сырттан бірен-саран жат сөздер келсе, оны жаншып кеміріп, өз тілінің қалпына түсіріп алған – қазақ» деп жазады.

Әр нәрсенің алдымен аты, содан соң заты ойға түседі. Сол ойға алған дүниеміз атына сай болса, көп мәселе туындамайды. «Көптің түсін білгенше, бірдің атын біл» дейді халық даналығы.

Тіл қай елде болсын, ұлтта болсын қастерлі, қасиетті, құдыретті. Тіліміздің тілдік қазынасының едәуір бөлшегін ономастикалық атаулар алып жатыр. Шеттілдік мемлекет, қала атаулары қазақтілді дерек көздерінде әртүрлі жазылып жүр.

Соңғы уақытта шеттілдік атауларды транслитерациялаудың практикалық мәселелері ғылыми талқыға жиі түсіп жүр. Мәселен, «Венгрия ма, Мажарстан ба?», «Германия ма, Алмания ма?», «Си Цзиньпин бе, Ши Жыңпын ба?», «Хосни Мубарак па, Ғұсни Мүбәрек пе?» деген сияқты сұрақтар жиі туындайды. Әркім өзіне ыңғайлы жолмен әрқилы жазып жүр. Кейбір шеттілдік есімдер мен атаулар академиялық жазбаларда бір бөлек, ақпараттық, я діни сайттарда бір бөлек, Google, Yandex, т.б. аудармаларда және бір бөлек ұшырасады.

Шеттілдік атаулар жүйесін ономастика ғылымында экзоним терминімен белгілейді. Экзонимдерді қазақ тілінде транслитерациялау мәселесі дүниежүзілік саяси картаны, мектеп оқулықтарын, энциклопедия және басқа да анықтамалықтарды жасау барысында туындайды. Экзонимдік атаулар деп тіліміздегі әлемдегі барлық мемлекеттер мен ондағы көптеген қала, елді-мекен, жер-су атауларына қатысты айтылады.

Экзонимдік атаулар жөнінде ереже жасалмағандықтан, бекітілген ресми тізім болмағандықтан, шет мемлекет атауларын транслитерациялауда қазақтілді дерек көздері ала-құла жазады. Ресми дереккөздерде көптеген мемлекеттердің атаулары орыстілді нұсқада жүр. Тек Грек Республикасы, Пәкістан сынды атаулар ғана қазақшаланған. Ал Мажарстан мен Алмания орыс тілінде Венгрия, Венгр Республикасы, Германия күйінде жүр. Осыған тағы бір дәлел: «*Әзербайжан ба, Әзірбайжан ба, Азербайжан ба?*», «*Моңғолия ма, Монғолия ма?*», «*Грузия ма, Гүржістан ба?*», «*Мысыр ма, әлде Египет пе?*», «*Грекия ма, Греция ма?*» деген сияқты сұрақтар жиі туындайды. Шетелдік географиялық атауларды жаңа латын әліпбиінің негізінде қазақ тілінде таңбалау аса ауқымды, күрделі мәселенің бірі, яғни бірізділікті қажет етеді.

Шет тілдерінің терминдері қазақ тіліне орыс тілі арқылы транслитерацияланып келеді: *Болгария, Абхазия, Албания, Армения, Алжир, Антрактида, Беларусь, Бахрейн, Бельгия, Боливия, Гвинея* және тағы басқалары.

Шеттілдік экзонимдерді қазақ тілінде транслитерациялау мәселесі дүниежүзілік саяси картадағы заңдылықтар мен өзгерістерді, мектеп оқулықтары мен басқа да анықтамалықтарды жасау барысында туындайды.

Қазақ тілінде кейбір шеттілдік атаулардың қалыптасқан өзіндік атаулары бар. Мысалы: *Жапония, Ұлыбритания, Өзбекстан, Қытай, Түркіменстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Ауғанстан* т.б. Жалпы экзонимдік атауларды жаңа латын әліпбиінде дұрыс жазу, дұрыс дыбыстау тілдік сауаттылықты қажет етеді. Өйткені оларды таңбалаудың өз тәртібі, заңдылығы бар.

Ономаст ғалым Қ.Рысберггеннің айтуынша: «Қазақ тілінің латын графикасына көшуіне байланысты транслитерациялауда тек жалқы есімдерге тән бірқатар өзіндік өзгешеліктер бар. Яғни, кейбір тұстары, әсіресе, шеттілдік атауларға қатысты жалпы ережелік қағидаттарға бағынбайды. Сондықтан кісі аттарына, еліміздің географиялық атауларына, шеттілдік атауларға арнайы ережелер жасалуы тиіс» дейді [1,2].

Шет тілдерден терминдер қабылдағанда шет тілдерден енген халықаралық терминдерді латын графикасы негізінде таңбалау барысы алға шығады. Демек, ендігі кезек әліпби ауыстыру саясатын қолға алу мәселесі тұр. Бұл – ұлтаралық, халықаралық, жалпы дүниежүзілік таралу деңгейі жоғары әрі «тілдік фактілерді» дәл таңбалаудың үлгісі ретінде ресми түрде халықаралық фонетикалық транскрипция болып қабылданған латын жазуы болу керектігін пайымдайды. Транскрипция – белгілі бір тілге тән дыбыстарды дәл беру үшін пайдаланатын жазу, шартты таңба. Мысалы ағылшын тіліндегі мына сөздерді алып көрейік: *Gorge Washington* [Джодж Уошиңтн], *America* [Імерики], *Univercity* [юнивөсити], *Computer* [кімпюті]. Байқап отырсаңыз, мұнда сөздер түпнұсқа тіліндегідей дәлме-дәл дыбысталатындай етіліп таңбаланған. Яғни бұны айтылуы мен дыбысталуы түпнұсқа тілінің фонетикасына барынша сай, дәл өзінше етіп қайталау дейміз. Сондықтан транскрипция бір тілді үйрену немесе сол тілде сөйлеу кезінде пайдаланылатын тілдік құрал. Ал, транслитерация – белгілі бір тілге тән дыбысты екінші бір тілдің орфографиялық заңдылығына лайық белгілеу [3].

Мысалы: *George Washington* [Джордж Вашингтон] *America* [америка], *Univercity* [университет], *Computer* [компьютер]. Транскрипциямен салыстырғанда, бұл жерде керісінше дыбыстар түпнұсқадағыдан «бұзылып», «ауытқып» жеткенін байқаймыз. Біздің көбіне көп жаңылысып жататын тұсымыз осы екеуінің (транскрипция мен транслитерация) ара жігін ажырата бермейтінімізде» [4].

Қорыта айтқанда, латын – әлемді біріктіретін әліпби. Латын графикасы бүгінгі ағылшын тілінің әліпбиі ғой. Әлемде ағылшын тілінде ғана транслитерация жоқ. Қалған елдің бәрінде бар. Транслитерация – әліпби ауыстыру. Дыбысталуына сай басқа әліпбиді қолдану құбылысын осы ғылым зерттейді. Қазақ тілі осыған дейін бірнеше графиканы қолданғаны тарихтан мәлім. Қазақ тілі латын графикасы арқылы бағдарлама тіліне енеді. Демек, әліпбидің ауысқанынан ешқандай қауіп төнбейді. Ал кірме атаулар, яғни шеттілдік экзонимдер қазақ тіліне икемделіп жазылуы тиіс деген ойдамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Рысберген Қ. Ономастикалық атаулар бірізділікті талап етеді. «Егемен Қазақстан» газеті, 14 тамыз, 2019 ж.

[2] Рысберген Қ. Географиялық атауларды латын графикасында жазу мәселесі. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, – Хабаршы, «Филология ғылымдары» сериясы №1, 2019.

[3]https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_kazakh_language_transliteration_ky_zdarkhan_ryskeldi/27962646.html

[3] Қабшықбайұлы Н. Шетел атауларын жазуда қаншалықты сауаттымыз? <http://ult.kz/post/shetel-ataularyn-zhazuda-kanshalykty-sauattymyz>. 2018 ж.

[4] Туған тілің – тұғырың// <http://anatili.kazgazeta.kz/> 12.02.2015 ж.

МРНТИ16.21.41

Т.Қ.Төлегенов

«Туран» университетінің доценті, ф.ғ.к.,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ ЖАҢАШЫЛ ӘДІСТЕМЕСІ

Аннотация. Мақалада қазақ тілін оқытудың жаңаша әдістемесі студенттерге көрсетіледі. Оқуды үйрену барысында, студенттер мәтінді бірнеше мәрте оқиды, оқуға және айтылу ережелерін ерікті түрде игереді. Сондықтан оқыту мен тәрбиедегі жаңа технология инновациялық идеяларды енгізу, жаңарту нысаны болып табылады.

Тірек сөздер: әдістеме, қазақ тілі, ойын түрлері, ұлттық аспаптар, ән айту, рөлдік ойындар, лексика, грамматика.

Т.К.Тулегенов

Доцент университета Туран, кандидат филологических наук
Алматы, Казахстан

ИННОВАЦИОННАЯ МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация. В статье раскрывается новейшая методика преподавания казахского языка. В процессе обучения чтению, студенты неоднократно читают текст, свободно осваивают правила чтения и произношения. Поэтому новые технологии в обучении и воспитании являются объектом обновления, внедрения инновационных идей.